

Bevolking van 's-Hertogenbosch (binnen de muren)

1629-1814

door

Ton Kappelhof

versie EDU

editie 24 augustus 2022

Dit materiaal is verzameld in de jaren negentig van de vorige eeuw en was bestemd voor twee hoofdstukken in een boek over de geschiedenis van 's-Hertogenbosch tussen 1629 en 1990 dat in 1996 is verschenen bij uitgeverij Waanders.

Summary

Raw data about the population of the city of 's-Hertogenbosch covering the periode 1629 – 1814, but mainly concerning the eighteenth century. Numbers of citizens and soldiers belonging to the garrison. Collected in the nineties of the last century from local archives.

Text in Dutch.

Edition August 2022.

Bronnen

uit:

Heurn, Johan Hendrik van, *Historie der stad en meyerye van 's Hertogenbosch alsmede van de voornaamste daaden der hertogen van Brabant* (4 delen; Utrecht 1776-1778).

Telling gehouden in 1629 nadat de stad door Frederik Hendrik was ingesloten: 11.300 inclusief de geestelijkheid. Niet duidelijk of dit ook mét het garnizoen was.

(Van Heurn, II, 414)

Het garnizoen was sterk 3.000 man (idem, II, 405).

Volgens een in 1747 gehouden telling gehouden:

ruim 12.000 personen

volwassenen ongeveer 9.000

garnizoen 6.000 man (Van Heurn, IV, 106)

1696

Lijst van hoofden van huishoudingen aangeslagen in de personele quotisatie, 1696.
Oud-stadsarchief 's-Hertogenbosch, inv. Van Zuylen, nr. D 348. In de nieuwe veel betere inventaris van Hoekx-Paquay heb ik dit kohier niet teruggevonden!

1782 en ca. 1780

Aantallen inwoners opgegeven door de wijkmeesters met een onbekend doel, 1782 en z.j. [ca. 1780].

uit:

Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse Tijd 1794-1814. Bijdrage tot de kennis van de sociaal-economische structuur* (Nijmegen, 1955).

BHIC, Collectie Martini, nr. 18.

De personele quotisaties van 1696 en 1716

Lijst van hoofden van huishoudingen aangeslagen in de personele quotisatie, 1696.

Oud-stadsarchief 's-Hertogenbosch, inv. nr. 5307.

Per blok (de stad was verdeeld in negen blokken of wijken) en met bedrag van de aanslag.
Geen beroepen en geen aanduiding van de omvang van het huishouden.

De heffing bracht fl. 11.693 op.

De aanslagen zijn vastgesteld door een commissie uit het stadsbestuur.

De ontvanger is benoemd op 25 juli 1696.

De bedragen variëren van Fl. 0.50 tot Fl. 30.

Arme huishoudens werden niet aangeslagen en zijn in het kohier als zodanig aangegeven.

Lege huizen zijn ook opgenomen, vanzelfsprekend zonder aanslag.

In de zijstraten nogal wat posten omschreven als een niet nader genoemd aantal huizen of woningen. Voor deze huizen die steeds arm waren is ook een vermenigvuldigingsfactor van 3 gebruikt.

Bij de arme huishoudens is een vermenigvuldigingsfactor gebruikt van 3, bij de andere een van 4.

Naar alle waarschijnlijkheid werden de soldaten van het garnizoen niet aangeslagen en zijn ze in het kohier niet opgenomen.

blok	aantal posten gewoon	idem 'arm'	inwonertal	aandeel arm in % (gerekend op aantal posten)
A	392	117	1919	23
B	123	43	321	26
C	309	88	1500	22
D	321	214	1926	40
E	376	69	1711	16
F	259	59	1213	19

G	238	81	1195	25
H	312	61	1431	16
I	148	97	883	40
hele stad binnen de muren	2478	828	12099	25

totaal aantal posten: 3306
 waarvan arm 25%

Er wonen veel armen op het Hinthamereind en op de Vughterdijk. Weinig in de blokken Kerk- en Verwerstraat, Vughterstraat en de Weversplaats.

Kohier personele quotisatie 1716

uit:

Oud-Stadsarchief 's-Hertogenbosch, diverse stukken jaar 1716
 inv. nr. 5300

klasse	klassegrenzen	aantal records
1	> f 2000 vermogen	456
2	f 1000 – f 2000	177
3	< f 1000 vermogen	273
4	onvermogen	1037
5	fiscale armen	77
0	status onbekend of geen aanslag	32
totaal		2052

aantal hoofden huishouding klassen 1-4, dat zijn de niet-armen: 2021
 maal 4 maakt 8084 personen

aantal armen volgens telling op bevel van schepenen d.d. 27 jan. 1716: 5786
 (eigen optelling volgens lijst geeft echter: 5586)
 stel huishouden van een arme op gemiddeld 3 personen

dan is totale bevolking van de stad zonder het garnizoen:

8084 niet-armen

5586 armen

13.670 aantal inwoners

huishoudens arm 1928
 huishoudens niet-arm 1975 (kl. 1-4 en 6)

totaal huishoudens

3903

verdeling totaal aantal huishoudens over

N = 3903

1	12%
2	5
3	7
4	27
0	1
arm (n=1928)	49%

verdeling over de wijken

klasse	A	B	C	D	E	F	G	H	I	totaal stad
1	84	19	75	40	86	41	43	59	9	456
2	37	4	21	17	28	5	27	28	10	177
3	25	23	51	39	51	19	20	5	40	273
4	169	54	125	137	138	121	126	139	28	1037
5	15	0	16	2	3	39	2	0	0	77
0	1	0	6	0	13	3	5	3	1	32
1-4 en 0	316	100	278	233	316	189	221	234	88	1975
armen	391	83	159	450	204	183	163	117	179	1929
totaal	707	183	437	683	520	372	384	351	267	3904
% arm	55	45	36	66	39	49	42	33	67	49
% kl. 1 (= rijk)	12	10	17	6	17	11	11	17	3	12

Veel armen in de wijken Hinhamereinde (66) en Vughterdijk (67)

Weinig armen in de wijken Hinthamerstraat (36) Kerk- en Verwerstraat (39) en Vughterstraat (33).

Daar tussenin zitten de wijken Markt (55), Weversplaats (49), Vismarkt (42) en Orthenstraat (45).

Conclusies

1.

In de arme wijken is twee derde van de huishoudens bedeed; in de rijke maar een derde. De sociale verschillen waren dus groot. Het aandeel bedeeden is opvallend groot. Zelfs binnen wijken bestonden grote contrasten.

2.

Ook bij de rijken (= klasse 1) waren de verschillen groot; weinig 'kapitalisten' op de Vughterdijk (een zeer kleine wijk) en op het Hinthamereinde (de op een na grootste wijk); veel rijken in de Vughterstraat en de Kerk- en Verwersstraat.

3.

In 1716 werd slechts een kwart van de huishoudens aangeslagen in de belasting op het zout en de zeep. Deze belasting is te beschouwen als een belasting naar draagkracht/uiterlijk vertoon van weelde. Dit gegeven zegt echter niets over het welvaartspeil van de stad. De stedelijke overheid voerde in 1716 een fiscale politiek, waarbij de lagere inkomensgroepen en met name de loontrekkenden werden ontzien.

4.

Het aantal huishoudens dat leefde van loonarbeid alleen (rubriek 'handwerk' in veld 'beroep'): 502. Een vierde deel van de niet-arme huishoudens was dus loonafhankelijk en had geen noemenswaardig vermogen.

1781-1782

blok	nov. 1781	nov. 1782
A	2001	1998
B	779	767
C	1608	1359
D	1977	1832
E	1632	1568
F	1178	1199
G	1385	1396
H	1119	1097
I	805	809
tot.	12484	12025

Lijst zonder jaartal 1780 (?)

Zo te zien zijn deze cijfers eerder dan 1781. Uit 1780 ?

- a. burgers en soldaten niet behorend tot het garnizoen
- b. militairen van het garnizoen buiten de kazernes

blok	a	b	totaal
A	2128	153	2281
B	810	25	835
C	1621	69	1690
D	1941	276	2217
E	1695	124	1819

F	1293	198	1491
G	1461	13	1474
H	1268	75	1343
I	881	26	907
totaal	13098	959	14057

Stel garnizoen in kazernes: 1800

Dan bestond de bevolking in 1780 uit 15.857 personen.

Vergelijking

1696	12.099	excl. garnizoen
1780	13.098	excl. garnizoen
	14.057	met deel van het garnizoen
	[15.857]	met heel het garnizoen

De bevolking excl. garnizoen is tussen 1696 en 1780 met 8% toegenomen.

uit:

Brabants Historisch Informatie Centrum 's-Hertogenbosch

Collectie Martini

oud nr. 36

nieuw nr. 52

Lijsten van aantallen geboorten, huwelijken en sterften in de periode 1766-1778.

De aantallen sterften zijn afkomstig van opgaven van het Groot Gasthuis en de aantallen door het burgerweeshuis geleverde doodkisten.

1770-1805

uit:

Brabants Historisch Informatie Centrum 's-Hertogenbosch

Collectie Martini,

nieuw inv. nr. 18

Hier staan de door Van den Eerenbeemt op p. 70 vermelde cijfers van ca. 1780 en verder lijsten van aantallen huizen in de dorpen van de Meierij.

aantallen geboorten en sterften 1770-1805

jaar	geboorten	sterften	saldo
1770	394	462	- 68
1771	384	524	- 140
1772	372	568	- 196

1773	375	623	- 248
1774	439	408	+ 31
1775	417	438	- 21
1776	490	402	+ 88
1777	448	439	+ 9
1778	442	377	+ 65
1779	489	502	+ 13
1788	528	520	+ 8
1799	477	439	+ 38
1800	452	432	- 20
1804	425	463	+ 38
1805	444	511	+ 67

periode 1770-1779: 4.150 geboorten en 4.743 sterften
op 100 geboorten dus 114 sterften.

uit:

Graaff, S. van de, *Historisch-statistische beschrijving van het koninkrijk Holland, inhoudende het departement Brabant en bevattende dit eerste stuk de statistiek van Brabant en de plaatselijke beschrijving der stad en meyery van 's-Hertogenbosch (2 delen; Amsterdam, 1807), deel I, p. 279.*

In 1747 telde de stad 12.574 'zielen'.

In noot h staat dat volgens de Tegenwoordige Staat (1740) de stad bevolking 30.000 inwoners zou hebben geteld. Volgens H. de Wijs, lid van het gemeentebestuur, 'zijn er geene bewyzen voorhanden dat de bevolking dier stad immer zoo groot geweest is'. Op de aangegeven plaats in de Tegenwoordige Staat, dl. II staat inderdaad: 3000 grote huizen en vele kleine; 't getal der inwoonderen wordt op ruim dertig duizend begroot'.

Vermeldt verder aantallen geboorten, huwelijken en sterften uit de jaren 1788, 1799-1800, 1804-1805.

De Graaff, deel I, p. 304:

Zulke grote kazernes als hier kom je nergens tegen.

Zij bieden plaats aan:

Tolbrug	1134 man infanterie
Jacob	960 man infanterie
Mortel	840 man cavalerie
Berewout	384 man artillerie
TOTAAL	3318 man

De Graaff, deel I, p. 281-282:

3773 huizen

waarvan bewoond 3200

[en dus leeg 773]

sedert de invoering van de huisnummering zijn er vele huisjes afgebroken of samengevoegd.

Gegevens over de sterkte van het garnizoen

uit:

Gudde, C.J., *Vier eeuwen geschiedenis van het garnizoen 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch, [1958]).

1746

Het garnizoen is 9.700 man sterk. Dit is zonder de officieren, soldatenvrouwen en -kinderen en zonder de zoetelaars. (162-163)

In 1746/47 zijn in de winter:

gebilleteerd bij de burgerij:	5640
in de barakken	2561
totaal	8201 man

(162-163)

Omstreeks 1 februari 1747 is de sterkte op zijn hoogtepunt met ruim 10.000 man. (162-163)

In de herfst van 1747 stelt het stadsbestuur een onderzoek in naar de beschikbare ruimte voor soldaten.

kazernes	2216
burgerij	8441
totaal	10657 (166)

uit:

Gudde, Garnizoen, bijlage VIII

Opgaven van de legeronderdelen die in de stad in garnizoen hebben gelegen. Deze zijn helaas zonder sterktecijfers, maar hieruit is wel een globale sterkte af te leiden.

periode 1725-1750: doorgaans 3 à 4 regimenten

periode 1750-1790: doorgaans 5 à 6 regimenten

De sterkte van een compagnie kan worden afgeleid uit het gegeven dat het garnizoen in 1793 3.681 man telde en bestond uit 16 compagnieën en 3 bataljons, welke laatste door mij zijn gesteld op 6 compagnieën. Dit maakt 34 compagnieën, dus 108 man per compagnie (3681 : 34).

1770 57 compagnieën

Stel een compagnie op gemiddeld 110 man, dan is sterkte 6270 man.

1780 59 compagnieën

Uitgaand van 110 man per compagnie, dan is de sterkte 6490 man.

mààr: in 1793 was het leger al ten dele op oorlogsterkte gebracht; voor vreedstijd mogen we uitgaan van lagere aantallen per compagnie;

1793	3681 man
1794	10044 man

Conclusie

Het is lastig om de sterkte van het garnizoen in te schatten. De sterkte schiet omhoog wanneer er oorlog gevoerd wordt en vooral wanneer er een beleg dreigt. Ik ga uit van de volgende globale schattingen:

eerste helft 18de eeuw: 3000 man

tweede helft 18de eeuw: 4000 man

uit:

Sasse van Ysselt, A.F.O. van, 'Eenige oude beschrijvingen der stad 's-Hertogenbosch', in: *Taxandria*, 12 (1905) 306-330.

met daarin een beschrijving van de medicus Abraham Walkart.

Op p. 287 staat dat de sterfte onder de militairen hoog is. Er zijn meer overleden militairen dan geboorten.

Inwonertallen 1781-1784, per wijk

uit:

Oud-Stadsarchief inv. nr. 2798.

A 154, f 484r, res. leden 24 dec. 1781, telling gehouden nov. 1781
zonder alle militairen d.w.z. zonder garnizoen, verlofgangers, gepensioneerden en militairen "bij de armée";

A 308, res. 24 dec. 1781 (niet overgenomen; gelijk aan vorige; zijn de originele opgaven van de wijkmeesters) maar wel meer gedetailleerd);

A 156, f 124v, res. leden 19 maart 1783, telling gehouden nov. 1782;

A 157, f 24r, telling gehouden november 1783;

A 157, f 188v, telling gehouden mei 1784;

A 158, f 30v, telling gehouden november 1784;

Het gaat steeds om tellingen die conform een resolutie van 24 december 1781 op last van de

leden zijn gehouden door de wijkmeesters die de wijken rondgingen. De resultaten werden door de schepenen meegedeeld aan de leden.

wijk	nov. 1781	nov. 1782	nov. 1783	mei 1784	nov. 1784
A	2001	1998	1905	1889	1895
B	-	767	681	713	717
C	1608	1359	1447	1430	1406
D	1977	1832	1861	1797	1893
E	1632	1568	1504	1549	1518
F	1178	1199	1192	1196	1206
G	-	1396	1383	1373	1381
H	-	1097	1113	1106	1119
I	-	809	770	808	793
G+B	2164				
H+I	1924				
totaal	12.484	12.025	11.856	11.861	11.928

verdeling in % over de wijken in nov. 1784

idem 1716

A	16%	18%
B	6	5
C	12	11
D	16	17
E	13	13
F	10	10
G	12	10
H	9	9
I	7	7
tot.	101	

De verdeling van de bevolking over de wijken veranderde in de 18de eeuw nauwelijks.

uit:

Zwitser, H.L., *'De militie van den staat'. Het leger van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Amsterdam, 1991).

bijlage 1

Sterkte Staatse leger

periode	aantal manschappen
1708-1713	119.014
1714-1717	onbekend

1718-1726	34.148
1727-1736	54.316
1737-1740	43.486
1741-1742	64.060
1743-1746	83.840
1747	95.348
1748-1749	94.995
1750	52.685
1751	53.345
1752	40.899
1753-1758	40.037
1758-1792	tussen de 40.000 en 43.000

Onderzoek naar de bevolking in 1827

Brief van de gouverneur van Noord-Brabant aan B&W van Den Bosch d.d. 15 februari 1827. De brief is opgesteld door het Bureau van Politie van de provinciale griffie. Agendanummer A nr. 1, onderwerp: statistiek. De brief bevond zich in 1992 in het Nieuw Stadsarchief doos nr. 2456. De brief is niet ingebracht in de vergaderingen van B&W of Stedelijke Raad.

Inhoud brief:

'Ter bevordering van de werkzaamheden van het Bureau van Statistiek bij het Departement van Binnenlandsche Zaken ingerigt heb ik de Eer UEA te verzoeken aan mij de hierna gemelde rensenimenten, waarvan de inzending de meeste spoed vereischt te willen doen geworden.

1. Eene opgave van jaar tot jaar sedert 1700 tot en met 1814, het globaal getal der Geboorten uwe stad
2. Eene dergelijke opgave over hetzelfde getal jaren aanduidende het globaal getal der sterften. Ingeval onverhoopt UEA zich niet in staat zouden bevinden om mij die opgaven over zulk een ruim tijdvak te kunnen suppediteren, verzoek ik UEA om mij dezelve voor het grootste deel mogelijk te willen doen toekomen.'

De gouverneur van de provincie Noord-Brabant.

Het antwoord bestaat uit een tabel met over de periode 1700-1810 de aantallen geboorten en sterften d.w.z. geboorten vanaf 1700 maar sterften pas vanaf 1729. In een aantekening staat dat de oudste begraafregisters beginnen in 1729 en dat er acht begraafplaatsen waren. Pas vanaf 1790 zijn de gegevens van alle kerkhoven beschikbaar zodat uit de cijfers van voor dat jaar geen conclusies getrokken kunnen worden.

Op basis van deze gegevens heeft men in 1858 een berekening gemaakt, waarbij men uitging van een constant geboortecijfer van 34 0/00 (bijlage A bij het gemeenteverslag over 1858). Men heeft ook toen tellingen verricht naar het aantal dopen van enige jaren uit de periode 1571-1700.

Op 11 juni 1994 heb ik middels een steekproef gekeken of deze tellingen correct zijn. De telling bleek te zijn uitgevoerd. De door mij gevonden afwijkingen variëren van – 3% tot – 6%.

Uit de aantallen dopen over de periode 1701-1800 blijkt dat het aantal geboorten de gehele achttiende eeuw trendmatig daalde. De fiscale gegevens wijzen juist op een vrijwel gelijk blijvend bevolkingsaantal. Dat wil zeggen dat het geboortecijfer tussen 1700 en 1800 daalde van 45 pro mille naar 30 pro mille.

Het inwonertal in 1700 kan dan geschat worden op minimaal 16.890 personen (burgers en militairen).

Ik stel het garnizoen voor die periode op 4.000 personen, zodat een burgerbevolking resteert van 13.000.

De kohieren van de personele quotisatie van het jaar 1696 komen uit op

2478 gewone huishoudens
828 arme huishoudens
3306 huishoudens totaal

In deze kohieren wordt slechts een heel klein deel van de militairen aangeslagen, vermoedelijk alleen de gepensioneerde militairen en wat loslopende figuren die niet tot het garnizoen behoorden.

Deling van het cijfer 17.000 (afgeleid van de aantallen dopen) door het aantal huishoudens ad 3306 levert een gemiddelde grootte van het huishouden op van 3,93.

De arme huishoudens zullen kleiner, de rijke groter geweest zijn.

Wat betreft de verhouding katholieken : protestanten kan geconcludeerd worden dat het aandeel protestanten in 1700 zeker veel groter geweest moet zijn dan in 1809 toen het ongeveer 20% was. Het aandeel van de protestantse dopen op het totaal aantal dopen schommelde in 1702-1704 tussen de 32% en 37%.

Bijlage

Vergelijking van de telling uit 1827 met eigen telling gedaan in 1994

religieuze groep	1702	1703	1704
RK			
St. Jansparochie	273	244	253
St. Pietersparochie	45	41	46
St.. Catharinaparochie	89	82	94
St. Jacobsparochie	108	99	107
totaal RK	515	466	500
Gereformeerden			
Grote Kerk	226	246	271
Waalse Kerk	4	12	7

Forten	1	1	2
totaal Gereformeerden	231	259	279
Lutheranen	13	7	10
totaal alle dopen	759	732	789
lijst 1827	764	755	815
afwijking 1827/1994	+ 6%	+ 3%	+ 3%
aandeel protestantse dopen op totaal	32%	36%	37%
gemiddeld aantal dopen 1702-1704	760 (eigen telling)		
stel geboortecijfer op:			
45 0/00	dan inwonertal:	16.890	
40 0/00		19.000	
35 0/00		21.710	

Ik ga uit van een geboortecijfer van 45 0/00 en van een inwonertal van ca. 17.000 waarvan 4.000 militairen (oorlog was in volle gang: grote wintergarnizoenen)

Pest en andere epidemieën

rode loop in 1631 (Van Heurn, II, 475)

pest in 1635 (idem, III, 39 e.v.)

pest in 1664-1666 (idem, III, 134-135)

rode loop in 1701 (idem, III, 363)

uit:

Van Zuijlen, Stadsrekeningen

1654/55: in augustus 1655 aanneming nieuwe pestmeester

1655/56: hele jaar pest

1656/57: hele jaar pest

1657/58: deel van het jaar pest

1658/59: twee weken pest

1659/60: hele jaar pest

1660/61: deel van het jaar pest

1661/62: geen pest

1662/63: geen pest

1663/64: 9 weken pest

1664/65 tot en met 1667/68: hele jaar pest

1668/69: deel van het jaar pest

1669/70: 11 weken pest

1670/71: geen pest

vanaf dit jaar vermeldt Van Zuijlen dit hoofdstuk niet meer

in de rekening 1701/02 staat onder 'wedden': geen pestmeester of pestvroedvrouw.

Gemeenteverslag 1858

Bevat een reconstructie van de bevolking van de stad vanaf 1571 op grond van de aanname dat het geboortecijfer in die periode steeds 34 0/00 was, zoals het in 1858 was. [Deze aanname is natuurlijk onjuist]. Het verslag bevat ook gegevens over onwettige geboorten uit de jaren 1811-1858.